

Legitimnost in reforme v socializmu

Socialistične države dandanes največkrat opisujejo s pomočjo dveh besed: kriza in reforma. Vendar ni niti kriza postala splošno sprejeta opredelitev njihovega sedanjega gospodarskega in političnega stanja niti ni reforma v sleherni med njimi uradno sprejeta kot zdravilo zoper krizo.

Krizne razmere pa so takšne in tako pravilno razporejene med socialističnimi državami, da je dosedanje vprašanje: reforma – da ali ne, povsem izgubilo smisel pred edinim možnim vprašanjem: kakšne reforme? Kar zadeva oblasti, te nenehno iščejo takšne spremembe, ki bi utegnile pognati k višku gospodarske uspehe, na minimum pa skrčiti politična tveganja. Seveda še niso iznašli recepta za takšno novo politiko, saj zahteve nasprotujejo druga drugi, vsaj kar zadeva dosedanje izkušnje z reformami.

Sedanja kriza socialističnih sistemov se ne razlikuje od prejšnjih le po obsegu. Prvič se je v njej jasno izluščilo vprašanje legitimnosti oblasti v večjem številu držav, to pa seveda še bolj zapleta izvajanje reform.

V tem sestavku bom ob primerih Madžarske in Poljske prikazal nekatere novejšje reformske poteze, s katerimi želijo predvsem preseči krizo legitimnosti.

I

Doseči danes legitimnost oblasti v socialističnih državah pomeni ustvariti razmere, da se z reformami doseže nov konsenz z družbo.

Tu je potrebnih nekaj pojasnil. Prvič, kako se je doslej ohranjala stabilnost socialističnih režimov? V stalinističnem (totalitarnem) obdobju je bilo osnovno sredstvo za to množični teror, zaradi česar tu o kakšnem konsenzu niti o kakšni legitimnosti oblasti sploh ni mogoče govoriti. V posttotalitarnem socializmu uporabljajo oblasti teror selektivno in opuščajo nenehno vojno zoper družbo. Takšna razmerja med oblastjo in družbo danes navadno opisujejo kot »politični kompromis med državo in ljudstvom, s katerim osnovne družbene skupine pristajajo na obstoječo delitev moči in izključitev iz procesa odločanja v korist varnosti pri zaposlovanju, možnosti družbenega napredovanja, počasnega vendar trajnega zviševanja življenjskega standarda in nekaterih drugih pravic delavcev«.¹

Vsebinska »pogodba« razkriva, da gre pri tem za *ekonomsko* podlago legitimnosti, ki je v socialističnih državah prevladovala vse do začetka tega desetletja. Takrat se je izkazalo, da usihajo rezerve obstoječega gospodarskega in političnega sistema, s katerimi bi bilo mogoče še naprej zagotavljati obstoječe vrednote. Oblast je torej prva »razdrila pogodbo«, vendar so obveznosti nehale veljati za obe strani, zato je družba zvišala svoje zahteve in se potegovala tudi za *politično* podlago legitimnosti. Leta 1980 so te zahteve prodrle najdlje na Poljskem, zaradi česar je moralo paralizirano vodstvo te države pristati na ustanovitev Solidarnosti – prvega neodvisnega množičnega družbenega gibanja v socializmu. Legitimnost Poljske združene delavske partije je dosegla najnižjo raven.

¹ Viktor Zaslavski, *Neostaljinistična država*, Naprijed, Zagreb, 1983, str. 8.

Krizo legitimnosti je še bolj zaostrovalo prizadevanje režimov, da se obdržijo in da to krizo preprečijo.² Da bi ohranili načeto identiteto režimov, so se zatekali k metodam, ki so sami naravi režimov tuje. Tako so socialistični režimi pod pritiski krize in zahtev družbe neradi dopuščali, da plahni vodilna vloga partije oziroma kontrola njenega aparata nad družbo, državljanom pa so dovoljevali vse večje gospodarske svoboščine ali tolerirali idejni pluralizem.

Celo delna »krepitev« družbe v odnosu do partijske države je za družbo še en dokaz več o načeti legitimnosti režima. Pojemanje moči režima »v očeh družbe« je napovedovalo konec tiste faze režimov, v kateri so ti utemeljevali svoj obstoj na ekskluzivni in po definiciji nedeljivi moči. Od latentne do očitne krize legitimnosti režima pelje v socializmu pot prek vzrokov za nezadovoljstvo. Ni nujno, da je povod politične narave, nastane lahko tudi v gospodarski, kulturni, športni ali kakšni drugi družbeni sferi. Vsak povod je potencialno uvod v *politično* krizo, ki je tudi kriza legitimnosti, saj je vsem družbenim sferam skupna njihova načelna podrejenost politični oblasti. Zato je mogoče sleherno motnjo v družbi razumeti tudi kot neposreden rezultat oblasti, njene nosilce pa v ustreznem razmerju sil razglasiti za odgovorne za vse, kar se dogaja v gospodarstvu, politiki in kulturi.

Prepletanje krize identitete in krize legitimnosti režimov dodobra razpoznavamo v reformah. Vladajoče sile se zatekajo k reformam, pri čemer dopuščajo ali delno sproščajo elemente, ki nasprotujejo naravi režima (kot so to trg, demokracija, idejni pluralizem). Kratkoročno gledano utegne ogrožena identiteta režimov vplivati na utrjevanje legitimnosti ali vsaj na zaustavitev njenega poglobljanja. Odločilen je *drugi* korak reform, pred njimi pa so danes predvsem poljske in madžarske oblasti. Gre pravzaprav za dilemo, ki jo mora oblast rešiti: ali se bo po slabih in tendenčno še slabših rezultatih »prvega koraka« odločneje lotila dekompozicije ureditve, se pravi, nadaljnjega izničevanja identitete režima, ali pa bo identiteto začasno zavarovala, izbruh odkrite krize legitimnosti pa odložila za nedoločen čas.

Vsaka od teh odločitev pa je veliko težavnejša, kot ju nakazuje ta dilema na prvi pogled. Tako v enem kot v drugem primeru je tveganja veliko: oblast utegne biti ogrožena tako ali drugače, saj legitimnost pojema tako ob velikem popuščanju kot tudi ob vzvišenem odklanjanju, da bi legitimnost postavili na dnevni red. Obe odločitvi lahko tudi kaj hitro končata v nasilju in državljanski vojni, zaradi česar je izhod iz krize še bolj oddaljen in težaven, kot to kaže poljska izkušnja z vojnim stanjem.

Sezanja oblast na Poljskem je dober primer režima, ki ve, kaj mora storiti, dela pa samo tisto, kar zmore. Cilj svoječasne vzpostavitve vojnega stanja je bila restavracija sovjetskega tipa oblasti. Dosedanji rezultat je hibridna oblast, ki je prisiljena, da se zavzema za velike gospodarske reforme in koalicio, celo s predstavniki prepovedane Solidarnosti.

Današnji režim Wojciecha Jaruzelskega bi bilo napačno označevati kot totalitarno oblast. Je prej »umirjena kontrarevolucija, ki omejuje samo sebe« s tremi bistvenimi značilnostmi: prvo, odstopil je od namere, da nadzira človekovo misel, drugo, predstavniki oblasti odkrito govorijo o oblasti Jaruzelskega kot o *manjšinski*, in tretjič, oblast ne zatrjuje več, da predstavlja nacionalno voljo, marveč samo »objektivni« nacionalni interes.³

² Krzysztof Mrela, »System's Identity Crisis: Revolt nad Normalization in Poland«, *The Crisis-Problems in Poland*, part. II, Research Project »Crisis in Soviet-Type Systems«, Cologne, 1987.

³ Andrej Walicki, »The Paradoxes of Jaruzelski's Poland«, *Archives Europeen de Sociologie*, No 2, 1985, str. 168.

Med dvema modeloma »normalizacije« po krizi – madžarskega in češkoslovaškega – bi se poljska oblast zaradi pričakovane podpore družbe verjetno raje opredelila za prvega, ki domneva gospodarske reforme z otipljivimi rezultati in manjšo stopnjo represije. Skrivnost uspeha »kadarizma« v prejšnjih dveh desetletjih je bila v posrečeno najdeni kombinaciji treh prvin: *nacionalni tradiciji, potrošniški naravnosti ter selektivni in racionalni uporabi prisile*.⁴ S to kombinacijo se je Janos Kadar zavihtel od nepriznanega šefa partije, ki so ga po nemirih leta 1956 podpirali le sovjetski tanki, do položaja nacionalnega liderja – reformatorja z verjetno največjo legitimnostjo, ki jo lahko ima na položaju, ki ga je zavzemal.

Jaruzelskemu bi bila v reformah – pa tudi brez njih – dobrodošla še neka posebnost »kadarizma« – *sistematična depolitizacija vsakdanjega življenja*. To je madžarska družba sprejela šele tedaj, ko je Kadar kot nadomestilo za pomanjkanje ponudil večjo porabo. Poljske izkušnje z zagotavljanjem legitimnosti prek ekspanzije vseh oblik porabe niso vzorne, dasiravno bi vsaka poljska oblast, ko bi le mogla, kaj rada tvegala, da jih ponovi v današnjih siromašnih časih. Za neodmerjeno pospeševanje povpraševanja je plačal Edward Gierek z odhodom s položaja voditelja partije, Poljska pa je plačala še več. Neki jugoslovanski raziskovalec je ostroumno pripomnil: »Podoba Poljske kot velikega gradbišča dobro situiranih ljudi je trajala vse dotlej, dokler so trajali tudi zunanji viri akumulacije. Poraba je bila ekskluzivni dejavnik socialne integracije, ko pa je tu usahnila, je izginil tudi politični konsenz«.⁵

Češkoslovaški (»Husakov«) model »normalizacije« je naravnani k odločnejši anesteziji družbe, kar bi na Poljskem prav gotovo izzvalo konfrontacije in verjetno za daljši čas dodatno zapletlo že tako dovolj kompliciran položaj. Režim Wojciecha Jaruzelskega se prav gotovo ne more odpovedati represiji, vendar mora biti uporaba nasilja zelo selektivna. Sleherno dejanje nasilja mora zato oblast kompenzirati s popuščanjem na drugi strani. Ta izčrpavajoča politika »vroče – hladno« vendarle ne more trajati predolgo, saj izbira sredstev nikoli ni neizmerna. To velja zlasti za današnje Poljsko, v kateri oblast tvega, da namesto večje in stabilne moči izgubi še tisto, ki jo zdaj ima.⁶

Po drugi strani pa more reformo izpeljati le stabilna oblast ob dovoljšnjem zaupanju družbe – pa tudi ob dovoljšnji efektivni moči, ki jo more vložiti v uresničitev reforme. Elita z zadostno močjo, ki se počuti varno in ki ji ni treba trepetati za svojo usodo, ima za uresničenje reforme (če se je za takšno politiko že odločila) več možnosti, kot pa šibka elita. Moč je eliti potrebna ne le za vpliv na družbo, marveč tudi za kontrolo političnega in gospodarskega aparata, katerega strateški pomen se pokaže šele tedaj, ko pridejo na dnevni red dejanske spremembe.

II

Kakšen je odgovor družbe na predlagane reforme, je najbolj razvidno iz prevladujočih preferenc posameznikov in družbenih skupin ter iz oblik lastne dejav-

⁴ Mihajl Vajda, »Da li je kadarizam alternativa?«, *Mađarske alternative*, IIC SSOS, IMPP, IMRP, Beograd, 1987.

⁵ Stojan Babić, »Poljska kriza i privredna reforma«, *Naše teme*, št. 3, 1988, str. 539.

⁶ Maria Hirsowicz, »Normalization in Poland – Has it Progressed?«, *The Crisis-Problems in Poland*, part I., Research Project »Crisis in Soviet-Type Systems«, Cologne, 1986; W. Brus, P. Kende, Z. Mlynar, »Normalization« *Processes in Soviet-Dominated Central Europe*, Research Project »Crisis in Soviet-Type Systems«, Cologne 1982; Jiri Valenta, »Revolutionary Change, Soviet Intervention and Normalization in East-Central Europe«, *Comparative politics*, No. 2, January 1984.

nosti v političnem življenju, ki jih državljani štejejo za zaželene. Najbolj razširjeno strategijo prebivalstva v odnosu do sistema bi lahko poimenovali »brez nas, toda za nas«. Madžarske in poljske raziskave javnega mnenja namreč razkrivajo značilno neskladnost med političnim vrednotenjem in ravnanjem ljudi. Pri večini državljanov prevladuje občutek razočaranja in želja umakniti se v zasebno življenje, dejavna podpora vsemu, kar bi utegnilo pripeljati do sprememb, pa je številčno veliko manjša od tistih, ki bi želeli, da do sprememb tudi pride. Državljanje ne ocenjujejo sistema toliko na podlagi možnosti za lastno participacijo in aktiven poseg v dogajanja, pač pa veliko bolj na podlagi tega, ali imajo njihovi interesi kakšno vlogo v oblikovanju in uresničevanju te politike.

Slabe izkušnje s prejšnjimi poskusi vstopanja v politično življenje kot tudi občutek za realizem, ki se je razvijal v dolгих letih paternalistično naravnane oblasti, je utrdil državljane teh držav v prepričanju, da težnja po aktivni udeležbi v politiki ni zaželena – celo če se politika razglaša za reformatorsko.

Socialistične oblasti sprejemajo reformsko usmeritev praviloma prepozno, ko je zaupanje družbe vanje blizu najnižje možne točke. S takšne ravni zaupanje le težko preraste v legitimnost oblasti za izvajanje reform, saj je vsaka nova reforma podobna prejšnjim, ki niso prinesle pričakovanih uspehov. Novejše poljske izkušnje so pomembne za vse socialistične države, saj se tudi te utegnejo znajti v podobnem položaju. Z nastankom Solidarnosti je Poljska združena delavska partija zdrknila še niže na lestevici zaupanja družbe. Proti koncu leta 1980 so bile nacionalne institucije, ki po mnenju Poljakov uživajo največ zaupanja, naslednje: katoliška cerkev (94 odstotkov vprašanih), Solidarnost (90 odstotkov), armada (89 odstotkov), Sejem (parlament) (81 odstotkov), državni svet (73 odstotkov) in Poljska združena delavska partija (32 odstotkov).⁸ Kljub temu, da si je poljska partija večkrat prizadevala pritegniti ljudi na svojo stran, tako pred uvedbo vojnega stanja kot med njim – je v tem obdobju zgubila tretjino svojega članstva.

Zaupanja in legitimnosti, da bi bila še naprej vodilna politična sila družbe, ji seveda niso mogli vrniti še posebej slabi gospodarski rezultati iz časa vojnega stanja, ki so se nadaljevali tudi v kasnejšem obdobju. Neuspehi zaporednih poskusov reformiranja gospodarskega sistema Poljske, vključno s tako imenovano prvo etapo reforme, so se odrazili tudi v pogledu legitimnosti poljskih oblasti, da izvedejo drugo etapo reforme.

Po očitnem neuspehu vojnega stanja in poskusov, da bi drugače rešili vprašanje zaupanja družbe, se je oblast novembra 1987 odločila za tvegan korak. Izpeljala je nacionalni referendum z namenom, da bi bilo vodstvo dolgoročno pristojno za izvedbo druge etape reforme. Nepričakovano slab ali v najboljšem primeru polovičen izid referendum je pričal o vnovičnem nesporazumu med vladajočo elito in družbo: Poljaki namreč niso odgovarjali na zastavljena vprašanja o potrebnosti reforme, pač pa so še enkrat odrekli pravico oblastem, da bi bile nosilke reforme.

Vprašanje legitimnosti oblasti je spet prišla na površje kot zadeva, ki se ji ni mogoče izogniti in od katere razrešitve so odvisna vsa druga vprašanja. Oblast je referendum vendarle razlagala v bistvu kot podporo svojim prizadevanjem, čeprav je dotedanjo zamisel reforme izpopolnila.

Danes, pred »drugim« korakom reforme se razkriva vsa zapletenost nastajanja nujnih koalicij za izvajanje reform. Oblast na Poljskem ni sposobna zagotoviti

⁷ Laszlo Bruszt, »Without Us but for Us? Political Orientation in Hungary in the Period of Late Paternalism«; Marek Ziolkowski, »Individuals and the Social System: Values, Perceptions and Behavioral Strategies«, *Social Research*, Spring-Summer, No. 1-2, 1988.

⁸ J. Milewski, K. Pomian, J. Zielonka, »Poland: Four Years After«, *Foreign Affairs*, Winter, 1985/86, str. 342.

družbene podlage za nameravano politiko reforme, saj skoraj enako število državljanov (po ena četrtina), podpira partijo in opozicijo, med tem ko se ostanek (se pravi polovica) odloča za umik iz političnega življenja, čeprav je do sistema kritično nastrojena.⁹

Vse socialistične družbe je zajela, kakor je to poimenoval neki poljski raziskovalec, »mentaliteta krize«: »To je pasiven odnos, katerega razlaga je prav v obrambi obstoječega stanja stvari, pa najsi je to še tako nezadovoljivo, ne pa želja za njegovo radikalno spreminjanje.«¹⁰

Dodatni razlog za visoko stopnjo abstinence ljudi, vsaj kar zadeva uradno politiko, so večje možnosti za zadovoljevanje potreb v »vzporedni« ali »drugi« družbi. Od dotedanjega preganjanja so prešle oblasti k strpnosti, danes pa celo k javnemu spodbujanju in legaliziranju »drugega« gospodarstva na Madžarskem in Poljskem. Hkrati se je močno okrepila strpnost do politične dejavnosti zunaj uradnih struktur oblasti. Spoznali so, da se nasilno dušenje kritike in množično preganjanje ljudi, ki mislijo drugače, prej ali slej povrneta v obliki množičnega nezadovoljstva, ki ga je, drugače kot poprej, zelo težko nadzorovati. Zato je tudi v interesu oblasti, da popusti vajeti, s katerimi je doslej javnost močno brzdala.

Obnova javnosti je najbolj očitna v preporodu uradnega tiska. Z doslej nevidno kritičnostjo je prvič stopila v konkurenco z ilegalnimi izdajami in jim ogrozila sloves edinega razširjevalca resnice.¹¹ Oživele so tudi različne oblike neodvisnega združevanja ljudi, med katerimi so se doslej najbolj uveljavila ekološka družbena gibanja, kot tudi množično gibanje na Madžarskem za varstvo pravic madžarske narodnostne manjšine v Romuniji.

Kljub vsemu temu je podrejenost »druge« družbe »prvi« še naprej zelo očitna.¹¹ V želji, da bi tako tudi ostalo, se zatekajo k nekaterim spremembam v uradnih strukturah in izvajanju oblasti, toda na vrsto je prišla tudi sama partijska oblast.

Monopolni položaj vladajočih partij na Madžarskem in Poljskem zdaj na veliko raziskujejo tudi v lastnih vrstah. Zaradi prešibke legitimnosti za *monopolni* položaj ti partiji ne moreta več nastopati *proti* družbi, še vedno pa ne vesta, kako bi obdržali oblast skupaj z njo.

Praden spregovorimo kaj več o reformi partijske oblasti, moramo opozoriti na njeno neločljivost od zunanjepolitičnih dolžnosti *odvisnih* socialističnih držav.

III

Trajni temelji današnje in prihodnje politike oblasti v odvisnih socialističnih državah naj bi bili: pripadnost vzhodnoevropski vojaško-politični in gospodarski zvezi ter vodilna vloga komunistične partije v političnem življenju države.

Prvo obveznost je danes mogoče nekoliko laže izpolnjevati, saj po prihodu Mihaila Gorbačova na oblast Moskva ne terja od svojih zaveznikov veliko več kot to, da nasploh upoštevajo že prej vzpostavljene odnose in jim v mejah tega dovoljuje minimum samostojnosti v izvajanju zunanje politike, zlasti na področju gospodarstva. Tako imenovana teorija omejene suverenosti je na ravni načelnega urejanja medsebojnih odnosov v dobršni meri zavrnjena kot način za reševanje kriznih žarišč v sovjetskem bloku, vendar pa dolžnost »internacionalistične« (voja-

⁹ Ziolkowski, *op. cit.*

¹⁰ Jacek Tarkowski, »Križa ili zaostajanje? Poljska kriza i mehanizam cirkularne kauzacije«, *Marksistička misao*, št. 2, 1988, str. 67.

¹¹ Ted Kaminski, »Underground Publishing in Poland«, *Orbis*, No. 3, 1987.

ške) »pomoči« ni s tem za vselej odpravljena, zlasti ne v razmerah zaostrenih mednarodnih odnosov.

Vzpostavitev vojnega stanja na Poljskem je pokazala, da zavezniška intervencija marsikdaj sploh ni več potrebna, ko se želi zaustaviti erozijo oblasti vladajočih komunističnih partij. Vlogo branilcev omajane oblasti lahko prevzamejo tudi domače (vojaške) oblasti, takšen ukrep v imenu nacionalne neodvisnosti pa je nedvomno bolj popularen, ali bolje povedano manj nelegitimen, kot sleherna zunanja intervencija.

Prej omenjeno varstvo nacionalne suverenosti je povezano z drugo točko, okoli katere pa oblasti v odvisnih socialističnih državah niso bile niti ne bodo v doglednem času pripravljene v čemerkoli popustiti ali se o njej pogajati. Gre za vodilno vlogo komunistične partije, ki je med drugim tudi pomemben del zavezniške politike na zunanjem področju: ta tip zavezništva je namreč mogoč le ob pogoju, da tvorijo – navzlic vse večjim razlikam – zvezo držav v bistvu enaki tipi režimov.

Spričo krize »realnega socializma« je danes težko poiskati prepričljive argumente za nadaljnjo *nedeljeno* oblast komunistične partije, saj odgovornosti za krizo ni mogoče več zvrčati le na zunanje okolje ali na dejavnost »notranjih sovražnikov«. Tudi oblasti same bolj in bolj jasno priznavajo, da je odgovornost v premem sorazmerju s pooblastili iz obdobja več kot štiri desetletja trajajočega predhodnega obdobja. Zato se v novih razmerah spreminjata tudi položaj in vloga legitimnosti oblasti komunistične partije: legitimnosti ni več mogoče iskati v uspehih notranjega razvoja odvisnih socialističnih držav, ker so nekdanje uspehe pač zatemnili neuspehi. Sedanja legitimnost je mogoče iskati v ohranjanju in morebitnem stopnjevanju zunanje neodvisnosti v odnosu do Sovjetske zveze. Drugače povedano, ni nujno, da je partijska oblast dobra, pač pa je nujno, da je boljša od sleherne zunanje oblasti.

Takšen stek novih okoliščin omogoča in hkrati domneva tudi nov konsenz političnih elit in družb v odvisnih socialističnih državah. Pogoji za nov konsenz so jasni tako enemu kot drugemu partnerju: v zamenjavo za zunanjo neodvisnost ponuja oblast reformo in z njo tesno povezan lastni obstoj. Po drugi strani bo družba prisiljena, da sprejme reforme kot svojo dolgoletno zahtevo, seveda ob omenjenih dveh omejitvah.

Pogoji in vsebina konsenza pa niso povsem sprejemljivi ne za eno ne za drugo stran. Vsiljeno pristajanje oblasti na reforme odpira zanje nepredvidljiv proces sprememb, v katerem ni več mesta za lagodno gotovost o končnem izidu. S stališča oblasti je v teku igra, ki ji krizne razmere vsiljujejo največje vložke, ki pa jih hkrati ne sme zapraviti.

Družba ima po drugi strani vse manj tistega, kar bi lahko izgubila, saj je račune tako za protireformske kot kvazireformske politike vselej pretežno plačala sama. Med vsemi možnimi politikami terjajo državljani le *uspešno*, se pravi tisto, katere pozitivni uspehi bodo hitri in nedvoumni. Tega pa spet nobena reformska elita ne more ponuditi niti kaj takega ne more obljubljeni.

V takšnih razmerah prihaja oblast pred družbo s predlogi, s katerimi se obeta povrnitev zaupanja, ali vsaj del potrebne legitimnosti. Za razliko od prejšnjih reform koncesije ne veljajo le za gospodarsko, marveč tudi za politično področje, se pravi, vplivati morajo tudi na spreminjanje obstoječe strukture moči.

Odločilna koncesija (glede katere se razprave šele začenjajo) je vsekakor sprememba partijske oblasti. Namesto prejšnjega *monopola* oblasti *vodilne* partije se na Poljskem in Madžarskem danes tudi v uradnih dokumentih zavzemajo za *vodil-*

no vlogo partije v okviru *socialističnega pluralizma*.¹² Takšen pluralizem seveda ne predvideva neomejene politične konkurence komunistične partije z drugimi strankami in političnimi silami, odpira pa možnost – kakor trdijo v teh državah – za institucionalno uveljavljanje različnih interesov, njihovo usklajevanje in prevajanje v politično voljo. Za uresničitev tega cilja bi morale rabiti predvsem organizacije, kot sta npr. Madžarska domoljubna ljudska fronta in Poljsko domoljubno gibanje narodnega preporoda.

Prek teh organizacij skušajo vladajoče partije na novo reafirmirati metodo pridobivanja legitimnosti, na katero so se opirale že od začetka destalinizacije. Gre za tip legitimnosti, ki naj bi komunistično partijo predstavila predvsem kot *nacionalno, domoljubno silo*. V tem svojstvu so te partije do nedavnega dajale poudarek nacionalni tradiciji in kulturi. Noben sedanji socialistični režim se ni mogel upreti izzivu, da bi se predstavil kot varuh nacionalne dediščine in tako poudaril razliko v razmerju do oblasti iz začetne faze socialističnega razvoja.

V sedanji krizi je vladajočim elitam potreben sleherni privrženec njihove oblasti, za takšne pa v sedanjih razmerah ni mogoče šteti niti vseh članov komunističnih partij. Na Poljskem, kjer se je vojno stanje utrdilo in še bolj poglobilo delitev znotraj naroda, je rotenje oblasti, naj bi se le sporazumeli na nacionalni podlagi, najglasnejše, vse bolj pa je take apele slišati tudi na Madžarskem. Svoječasni poziv Wojciecha Jaruzelskega »Ne sprašujemo, od kod prihajate« naj bi postal temelj »antikriznega pakta«, vendar je obrodil le polovične sadove, saj so bili takšni tudi njegovi cilji. Prav tako je tudi znani rek Janosa Kadarja »Kdor ni proti nam – je z nami«, izgubil dobršen del smisla zaradi nadaljevanja stare prakse »Kdor ni z nami – je zoper nas« – vendar je bilo tako tudi zaradi krize, za katero Madžarska socialistična delavska partija danes priznava svojo odgovornost.

Poljske in madžarske oblasti danes ponujajo državljanom koalicijo ob dveh pogojih: Spoštovanje ustavne ureditve in mednarodnih obveznosti države. Zavrata torej sektaško politiko in težita k združevanju ljudi ne glede na njihov »sve-tovni nazor«.

Vsi novejši dokumenti vladajočih partij v dveh državah vsebujejo domala brez izjeme stališča o pravici državljanov do lastnega in svobodno izbranega »svetovnega nazora«. Točneje povedano, marksizem-leninizem oziroma uradna in do pred kratkim edina dovoljena ideologija je odslej obveznost izključno članov komunističnih partij. Ljudem brez partijske izkaznice tako oblasti obljublajo neko stopnjo samostojnosti. Teško pa je še vedno v tem primeru govoriti o neodtujljivi pravici slehernega posameznika do izbire lastnega »pogleda na svet«, kajti takšen ideološki pluralizem ne predvideva – še manj pa zagotavlja logično in edino možen iztek oziroma zaokrožitev te pravice – pravico do svobodnega izražanja.

Nobenega poročstva ni za to, da posameznik ne bo občutil posledic zaradi izražanja svojega mnenja, četudi ni član komunistične partije. Vendar se utegnejo v monističnem sistemu oblasti posledice – o tem pričajo izkušnje – pojaviti tudi kot ogrožanje ne le političnega, marveč tudi ekonomskega (delovnega) statusa državljana. Res je, da je takih posledic vse manj, vendar so še naprej pod prevladujočim vplivom dnevne politike, zaradi česar njihovega reaktiviranja (kot npr. med vojnim stanjem na Poljskem) ni mogoče izključiti.

Hkrati s tem pa se nadaljuje že zdavnaj začeta *dezintegracija partijske ideologije*. Nadaljnje vztrajanje pri dogmatskih načelih marksizma-leninizma, ki so bila in

¹² Glej dokumente v zborniku: *Reforme, drugi korak: Madarska, Poljska, Bugarska, priredil Jovan Teokarević, Institut za mednarodni radnički pokret, Institut za mednarodnu politiku i privredu, Beograd, 1988.*

ostala legitimacijska, prednostna in politično-programska podlaga vladajočih partij, so postala toliko bolj absurdna, ker so začela ovirati tudi same partije, ki težijo k večji prožnosti v upravljanju družbe.

Ne gre torej samo za to, da marksizem-leninizem – pa naj je še tako posredovan in operacionaliziran – ni mogel več niti najbolj gorečim »vernikom« rabiti kot zanesljiv kašipot v družbenem življenju, ki se vse bolj in hitreje spreminja. Vladajoče partije so se znašle v položaju, da se ne samo v praktičnem pogledu – tako kot nekdanje – zdaj tudi v programskih besedilih vse bolj odpovedujejo nekoč »svetim« načelom. Ko je kriza potisnila v ospredje nujnost reform, je bila »pozabljena« tradicionalna ideološka netolerantnost do idej trga in politične demokracije. Te ideje so postale hkrati legitimne in legitimirajoče. Seveda tem nasprotne in z njimi nezdržljive ideje še niso bile premagane, kajti eklektično ideologijo je mogoče dobro uporabiti v političnih spopadih, vendar je bil končni rezultat v tem, da so ostale komunistične partije danes praktično *brez ideologije*. To pa ni kaj prida pomembno za bodočo oblast, saj se niti dosedanje oblasti niso obnašale v skladu z njo, v njeno vsebino pa sta že zdavnaj nehali verjeti tako elita kot družba.

Organizacija, ki bi lahko v kriznih razmerah odigrala neko vlogo v predvidenem »socialističnem pluralizmu«, je *sindikati*.

Za madžarske, posebej pa za poljske sindikate vse manj velja oznaka, da so zgolj transmisija (predvsem partijske) oblasti. Sedanji specifični položaj sindikatov v sistemu poljskega in madžarskega socializma odseva po svoje tudi večina sodobnih reformnih dilem v teh državah.

V sindikatih prihaja vse bolj na dan protislovnost njihovih funkcij. Po eni strani – da bi v takšni obliki sploh lahko obstali – morajo biti še naprej svojstvena transmisija. V zadnjih letih opravičujejo tako vlogo sindikatov z reformsko politiko vladajočih partij: večje spremembe položaja sindikatov v sistemu oblasti bojda niso potrebne, ker se je ta čas že spremenila politika centra oblasti.

Po drugi strani doživlja dobršen del sindikalnega članstva politiko reform v sedanjih kriznih razmerah izključno po njenih najbolj vidnih dosedanjih učinkih – kot zviševanje cen in pozivanje, naj več delajo. Članstvu je zato sindikat dandanes potreben za *obrambo* pred takšno reformo, zaradi česar postaja ta organizacija vse bolj učinkovit vzvod za artikulacijo in zastopanje interesov zaposlenih.

Oblasti bi se seveda rade izognile slehernemu konfliktu, vključno soočanju s sindikati. Ker pa je treba s konflikti računati, posebej ko se v kriznih razmerah izvaja restriktivna politika, je priporočljiveje imeti opravka s takšnimi sindikati, kot so zdaj, kot pa z neodvisnimi, kakršen je npr. Solidarnost. Zato so pogajanja sindikalnih vodstev z vladama na Poljskem in tudi Madžarskem vse bolj pogosta, vendar se ne končajo vselej pomirljivo kot nekdanje.

Sindikati, ki je razpet med nujnostjo, da kot pomemben vzvod oblasti izvaja njeno politiko in hkrati pred oblastjo ščiti svoje članstvo, ne opravlja ne enega in ne drugega dobro, zaradi česar je razumljivo, zakaj je lahko le redko kdo zadovoljen z njegovim delom.

Članstvu gotovo ustreza vse bolj poudarjena posvetovalna vloga sindikata v poljskih in madžarskih podjetjih, kjer je danes brez pristanka sindikata težko odločiti o plačah, delovnih razmerah, odpuščanju delavcev in v najnovejšem času celo o izbiri direktorja. Hkrati pa sindikati pristajajo ali pa se vsaj premalo odločno upirajo včasih drastičnim določbam v delovni zakonodaji (na primer o podaljšanju delovnega tedna na 46 ur v nekaterih gospodarskih panogah na Poljskem, strogi prepovedi stavk ipd.).

V novejšem času se v socialističnih državah, o katerih teče beseda, vse bolj prizadevajo, da bi »partijsko« državo prelevili v pravno državo. V večjem delu javnosti in oblasti je že dodobra dozorelo spoznanje, da brez pravne države ne more priti ne le do izboljšanja položaja posameznika in družbe v odnosu do doslej nedotakljivih organov oblasti, pač pa tudi ne do normalnega tržnega gospodarjenja. Pravna država je zlasti potrebna, če se želi dosedanje komandno-birokratsko vladavino nadomestiti z reformo napovedanega političnega sistema, v katerem naj bi državljani dobili širše možnosti za udeležbo pri izvajanju oblasti.

Madžarska in Poljska sta temu vprašanju v zadnjih nekaj letih namenili veliko pozornost. Temeljno načelo, po katerem sta se ravnali ob reformiranju zakonitosti, je bilo, da je boljša celo slaba ali morda začasna pravna ureditev katerega od družbenih področij, kot pa da bi ga prepustili že vzpostavljenim ali spontanim razmerjem sil. V takšnih odnosih obstaja latentna nevarnost obnove partijske vseoblasti oz. samovolje njenih organov in funkcionarjev, saj so partijsko oblast že od nekdaj šteli za »starejšo« kot katerikoli zakon. Zato je tudi oživila zakonodajna dejavnost, razprave ob zakonskih osnutkih pa so vse bolj temeljite in kritične.

Svoje že zdavnaj zakoličene funkcije sta začela postopoma izvajati tudi parlamenta na Poljskem in Madžarskem. Pogosteje zasedata, poslanci so aktivnejši, razprave so bolj odprte in bolj kritične kot poprej. Zlagoma opuščata formalizem v odločanju, od izvršilnih organov pa odločneje zahtevata odgovornost pred izvoljenimi narodnimi predstavniki. Vladnim predlogom danes oporekajo, jih zavračajo in dopolnjujejo, ne da bi zaradi tega prihajalo do večjih pretresov.

Javnost ne spremlja zelo pozorno le sprejemanje številnih novih zakonov, marveč tudi to, ali jih državni in partijski organi kršijo, kar priča o naraščanju pravne kulture državljanov in pojemanju pravnega nihilizma iz preteklosti. Zavzemajo se za neodvisnost sodišč, kar je gotovo težko uresničljiv cilj reforme pravnega sistema, vendar je že nekaj opogumljajočih znamenj: na Poljskem imajo že nekaj let ustavno sodišče, Madžarska pa se tudi pripravlja, da bi prek sedanjega ustavnopravnega sveta prišla do pravega ustavnega sodišča.

Reforma bo pustila nedotaknjen le manjši del važnejše zakonodaje, kar bo gotovo vplivalo na to, da se bo dolgoletna praksa pravne neenakosti ljudi, vsaj v pogledu njihovih političnih stališč in socialnega statusa, začela vsaj krhati.

Nekatere spremembe v zakonodaji pa ne prispevajo k demokratizaciji političnega življenja, temveč pomenijo le legalizacijo obstoječega razmerja sil. Na Poljskem so oblasti npr. izkoristile vojno stanje in obdobje po njem za izdajo več zakonov, ki puščajo političnemu vrhu več pooblastil kot pred uvedbo vojnega stanja. V »normalizirani« pravni sistem so tako ob ugodnem političnem trenutku vpeljali del predpisov, ki so veljali samo za čas vojnega stanja. Komite za obrambo države je dobil pooblastila, da po lastni presoji razglasi izredno stanje, ministrstvo za notranje zadeve pa, da uporabi pomoč vojaških sil ob pogojih, ki jih je predpisoval dekret o vojnem stanju. Poostrili so tudi nekatera določila kazenskega zakona o »protidržavni dejavnosti«, zakona o delu, o cenzuri, o sindikatih itd.

Takšna in podobna pooblastila seveda ne pomenijo, da jih bo mogoče uporabljati kar avtomatično, kar je dovolj razvidno ob primeru vse bolj odprtega poljskega tiska ali osamosvajanja sindikatov v tej državi. Vendar so strožji predpisi postali del pozitivne zakonodaje, njihova uporaba pa bo odvisna od prihodnjih dogajanj in ocene razmer.

Uveljavljanje načela zakonitosti je prineslo tudi nekaj sprememb v politična

sistema Poljske in Madžarske, ki neposredno zadevajo legitimnost oblasti. Gre za volitve v partijske in državne organe.¹³

Do prvih pomembnejših sprememb v partijskih volitvah na Poljskem je prišlo že v času prevratniškega ozračja, ki ga je Solidarnost prenesla tudi med številne partijske organizacije. Že proti koncu leta 1980 so v volilna pravila vnesli obveznost, da morajo biti volitve v partiji tajne, da za vsako voljeno funkcijo kandidirata vsaj dva kandidata, da je treba spodbujati tudi »navadne« člane, da predlagajo kandidate in da se prepove vmešavanje višjih partijskih organov v volitve. V praksi so ta pravila izvajali tako, da je volilna komisija predlagala kandidata, temu predlogu pa so dodali še kandidate, ki so jih predlagali na sestankih. Višji partijski organi so imeli pravico posredovati le, če je bil kršen predvideni postopek, odjenjati pa so morali s »potrjevanjem« pomembnejših kandidatov, kar je bil dotlej dodatni način za ohranjanje kadrovskega monopola.

Večjo volilno svobodo je bilo začititi zlasti na IX. izrednem kongresu PZDP leta 1981, ko je bil izvoljeni sestav centralnega komiteja in njegovih organov precej drugačen od tistega, ki ga je predlagala volilna komisija. V novem sestavu CK skoraj ni bilo partijskih funkcionarjev, zato pa je imela petina njegovih članov poleg partijske tudi člansko izkaznico Solidarnosti.

Med vojnim stanjem volilnih pravil kot tudi drugih podobnih pravnih predpisov seveda niso upoštevali, toda kasnejša naravnost partije k reformam, nacionalnemu sporazumevanju in demokratizaciji je vnovič uveljavila tajnost volitev in se (namesto za neomejeno število) odločila za več predlaganih kandidatov. Svoboda partijskih volitev se danes vendarle ne more primerjati s tisto pred uvedbo vojnega stanja, med drugim tudi ne zato, ker so intervencije višjih organov veliko pogostejše.

Še bolj je omejena svoboda volitev v poljske državne organe. Res je, da je bilo tudi ob volitvah v lokalne svete (leta 1984) in ob volitvah v Sejem (1985) predvideno predlaganje vsaj dveh kandidatov za vsako poslansko mesto. To načelo so omejevali na več načinov.

Prvič, sestavljena je bila tako imenovana nacionalna lista s predlogom nosilcev petdesetih najvišjih političnih funkcij, ki niso imeli protikandidatov. Listo je v celoti sprejela prepričljiva večina volivcev, vendar so mnogi izkoristili pravico, da so prečrtali na listi imena tistih kandidatov, za katere ne bi glasovali. Rezultat tega je bilo nizko rangiranje vodilnih funkcionarjev PZDP. Tako se je član politbiroja vladajoče partije z največ glasovi znašel šele na petindvajsetem mestu nacionalne liste, Wojciech Jaruzelski pa celo na štiriinpetdesetem. Med petdesetimi kandidati na listi jih je bilo osemindvajset nekomunistov, in zanimivo je, da so ti dobili največ glasov: med desetimi z liste z največ osvojenimi glasovi je bil samo en član PZDP, vsega šest komunistov pa se je po številu glasov uvrstilo v prvo polovico liste.

Druga zvrst omejitve načela o več kandidatih pa se je kazala v tem, da so po svobodno predlaganih kandidatih tako imenovani volilni kolegiji izbrali le po dva kandidata, ki sta sodelovala na volitvah.

Tretjič, kandidati niso bili enakopravni, saj so tiste, ki so jih predlagali organi oblasti, postavili na glasovalnem listu na prvo mesto. Zakon o volitvah namreč določa, da tedaj, ko glasovalec ne prečrta nobenega imena kandidata na listku, šteje za izvoljenega prvi na seznamu.

¹³ Glej: Werner Hahn, »Electoral Choice in the Soviet Bloc«, *Problems of Communism*, March–April 1987; Barnabas Racz, »Political Participation and Developed Socialism: The Hungarian Elections of 1985«, *Soviet Studies*, No. 1, January 1987. Vsi podatki o volitvah na Poljskem in Madžarskem so iz teh virov.

Na lokalnih volitvah na Poljskem so se skušali izogniti neposrednemu tekmovanju med komunisti in nekomunisti tako, da sta bila oba kandidata bodisi pripadnika PZDP ali katere od drugih dveh poljskih strank ali pa sta bila oba nepartijca. Tako je bilo razmerje komunističnih in nekomunističnih poslancev pravzaprav določeno že vnaprej, kar seveda tudi na te volitve meče luč nekoliko izboljšanega surogata volitev.

Na Madžarskem se je demokratizacija volilnega sistema začela že v sedemdesetih letih, vendar so nekatere bistvene omejitve ostale vse do danes, kar se je najbolje pokazalo ob parlamentarnih volitvah leta 1985. Čeprav število kandidatov na teh volitvah ni bilo že vnaprej določeno in je bil edini formalni pogoj za kandidiranje ta, da sprejema program Domoljubne ljudske fronte, so bili kandidati fronte že vnaprej favorizirani, saj je bil lahko vsak naslednji predlog sprejet šele na naslednjem predvolilnem sestanku. Vrh tega je bilo glasovanje, ki je odločalo o dokončnem seznamu kandidatov, javno. Zato tudi ni presenetljivo, da je do dodatnih kandidatov (ob praviloma dveh poprejšnjih kandidatih fronte) prišlo le v manjšem številu volilnih območji (16 odstotkov), od skupno 688 kandidatov, ki jih je predlagala fronta, pa jih le 16 ni dobilo zadostne (tretjinske) podpore za udeležbo na volitvah. V parlament je bilo izvoljenih 43 »neodvisnih« kandidatov (od tega 33 članov MSDP), kar je 11 odstotkov vseh poslancev.

Nadaljnja omejitev za nepristranost volitev se kaže v tem, da je bilo možno glasovati za več kandidatov hkrati, zaradi česar je bil lahko kandidat, ki ni ustrezal oblastem, preglasovan z mobilizacijo večjega števila »zanesljivih« volivcev.

Tako kot na Poljskem je tudi na Madžarskem na volitvah uveljavljena nacionalna lista s 35 kandidati. Ti kandidati že ob samoumevni izjemnosti na volitvah uživajo varnost tudi po njih, saj jih, za razliko od drugih izvoljenih, ni mogoče odpoklicati. Na listo pa so očitno prišli ljudje z veliko avtoriteto: nihče med njimi ni dobil manj kot 99 odstotkov glasov! Na ta blesteč uspeh pa vendarle pade temna senca »zmage« nad nasprotnikom, ki ga ni bilo.

Te prve liberalnejše volitve na Madžarskem so vzbudile manj zanimanja, kakor je bilo pričakovano. Razlog za to je verjetno v nezaupanju državljanov, da bi bilo mogoče celo na svobodnejših volitvah doseči kaj drugega, kar so se namenile oblasti, ki imajo seveda na voljo mnogo več sredstev, da te namere izpeljejo. Nadzorovane madžarske volitve bodo verjetno vplivale tudi na oživiljanje parlamenta, dasiravno je težko domnevati, da se bo ta spremenil v osrednjo institucijo političnega sistema. V rojstnem kraju temeljne moči – v partiji – bodo parlamentarne ali lokalne volitve le malo kaj spremenile. Kajti oblasti so pristale na volitve, o katerih govorimo, šele potem, ko so si, predvsem z volilnim zakonom iz leta 1983, že vnaprej zagotovile svoj odločujoči vpliv nanje. Partijske volitve z več kandidati še vedno niso postale obvezne za vse, in celo napoved, da bodo od leta 1988 naprej določeno število članov partijskih vodstev volili neposredno, ni zadostno poročilo za to, da bodo centralizem in stroga hierarhična razmerja v partiji prešla v zaton.

V

Dosedanja analiza je pokazala, da rešitev problema legitimnosti oblasti v odvisnih socialističnih državah še vedno ni videti. Oblast ne pristane na običajno demokratično preverjanje legitimnosti in namesto tega ponuja za reforme blede nadomestke. Družba ne more izbrati drugačne oblasti prav zato, ker je oblast,

prvič, še vedno odločilno odvisna od Sovjetske zveze, drugič pa zato, ker družba, čeprav je danes manj razklana v oceni celotnega položaja, še vedno ni dovolj enotna v pogledu odločitve, kaj bi morala ukreniti.

Radikalne zahteve v zvezi z legitimnostjo se lahko pojavijo šele po široko sprejetih alternativnih projektih prihodnjega razvoja. Oblast je te projekte doslej uspešno blokirala, pa najsi je ob takšnih priložnostih uporabljala silo ali pa se je pogodila s strateškimi interesnimi družbenimi skupinami.

Obstaja možnost, da bodo poskušale oblasti na Poljskem in Madžarskem z obnovo neke oblike takšne pogodbe nadomestiti širši družbeni konsenz, ki je za nadaljnje reforme nujen. Tu je mišljen specifični državni korporativizem, ki se je uveljavil na Poljskem v sedemdesetih letih. Takšna oblika korporativizma sicer omogoča v nekaterih delih družbenega sistema artikulacijo in predstavljanje skupinskih interesov, vendar le ob pogoju, da za tem stoji podpora vsaj dela vladajoče elite. Brez te podpore (javne ali zamožane, bolj ali manj izsiljene) takšno interesno organiziranje ne more uspeti; tak korporativizem je lahko samo državni korporativizem.¹⁴

Po delavskih protestih leta 1970 je Poljska združena delavska partija postopno izgubljala tradicionalno funkcijo neposredne usmerjevalke družbe na račun kreiranja globalne politike s pogajanjem vladajoče partijske elite z elitami nekaterih najbolj vplivnih interesnih skupin (različni segmenti delavstva, voditelji v nekaterih gospodarskih panogah, katoliška cerkev itd.).

Takšen način artikulacije in zastopanja interesov oziroma takšen način odločanja je postal sestavni del stvarnega življenja Poljske, vendar temu niso sledile ustrezne spremembe institucionalnega sistema. Drugače povedano, proces preobrazbe monističnega sistema k začetnim oblikam pluralizma ni imel institucionalnih garancij. Namesto tega je ta socialistični korporativizem temeljil izključno na insteressih elit oziroma posameznih družbenih skupin. Različnim nepartijskim elitam so nove razmere s pogodbami in pritiski odpirale možnosti pridobivanja otipljivih privilegijev za njihove interesne baze. Vladajoča elita pa je po drugi strani – ob minimalnem popuščanju, s tem, da je zvišala konsultativno naravo režima, vendarle prepričljivo zadržala najvišje mesto v strukturi moči, hkrati pa je, kot je bilo videti, preprečila nadaljno erozijo te strukture oziroma nadaljnjo liberalizacijo in demokratizacijo sistema.

Avgusta 1980 je tako vzpostavljeni politični kompromis propadel, ker ga je družba ocenila za premalo primerne v nadaljnjem poglobljanju krize režima. Nasproti prejšnjim nejavnim korporacijam je bil takrat prvič priznan kot organizacijska oblika interesnega predstavljanja več družbenih skupin neodvisni sindikat Solidarnost, in sicer kot legalni partner vladajoče partije.

Ta prestop iz korporativizma je trajal le kratek čas – samo do uvedbe vojnega stanja decembra 1981. Od ukinitve vojnega stanja se poljske oblasti trudijo, da bi ob bistvenih omejitvah obnovile državno-korporativistični model iz sedemdesetih let. Ob ovirah, ki stojijo temu nasproti – tako zaradi oblasti kakor zaradi družbe (o tem je bilo v tem sestavku že govora) – pa moramo omeniti, da je sedanje obdobje poljske politične zgodovine prineslo novost, ki govori v prid korporativizmu. Agonija Poljske združene delavske partije, ki se je začela proti koncu prejšnjega desetletja, se z vzpostavitvijo vojnega stanja ni končala. Nasprotno, prav vojno stanje je opozorilo na vse razsežnosti dezintegracije partije in na pojemanje moči njenega

¹⁴ Glej: Jan Zielonka, »Poland: The Experiment With the Communist Statism«, *The Crisis Problem in Poland*, part. II, Research Project »Crisis in Soviet-Type Systems«, Cologne, 1987.

aparata v pogledu ohranjanja učinkovite kontrole nad družbo. Zato je to njeno funkcijo prevzela vojska (lahko pa bi dejali tudi država), ki se je izkazala kot neprimerno ustrežnejša politična sila, ki bo v prihodnje namesto partije določala pogoje novega političnega kompromisa med oblastjo in družbo, oziroma pogoje za nov model korporativizma. Menim, da je utemeljena domneva, da bi lahko tudi v drugih državah »realnega socializma« v razmerah globljih kriz in popolne iztrošenosti legitimnosti partijske oblasti takšno vlogo prevzela država. Prednost države more biti v takem primeru tudi v tem, da so vsi prebivalci podaniki države, ne glede na njihove ideološke in politične nazore. V nasprotju s partijo si lahko država »izposoja« vse bolj potrebno legitimnost tudi pri svojih političnih konkurentih in nasprotnikih (kot je to ob primeru poljske katoliške cerkve zapisala Jadwiga Staniszkis).¹⁵

S temi spremembami v modelu socialističnega korporativizma je potisnjen na rob element, ki se je vanj lahko najmanj vključeval, to pa je vladajoča komunistična partija. Takšna rešitev seveda ni nujno da bi bila trajna, vendar je, kakor smo videli, ena izmed realnih alternativ.

V nasprotju s številnimi mnenji (tudi nekaterih jugoslavenskih raziskovalcev) korporativizma ne pojmem kot zeleno obliko socializma. Celo v kakšni inovirani inačici korporativizem na tleh »realnega socializma« ne more biti pluralistična družba. Prej sodi k »nepopolnemu monizmu« socializma, kot pa k obliki politične organizacije, ki bi bila sposobna izraziti različne in nasprotujoče si družbene interese ter zagotoviti demokratično obliko njihove konkurence. Za zdaj po mojem mnenju ni možnosti, da bi v kateri od socialističnih držav korporativistična načela javno institucionalizirali, kar bi šele ponudilo nekaj poroštev za to, da vladajoče elite ne bodo – kadar se čutijo ogrožene zaradi naraščanja nasprotnih sil v družbi – enostransko in seveda nasilno »prekinile« nepisano družbeno »pogodbo«.

Korporativizem prav tako izključuje tudi politično participacijo, saj odločanje prepušča elitam. Še več, socialistična varianta korporativizma izključuje tudi oblikovanje političnih interesov kot takih, saj dovoljuje le kompromisno kristalizacijo ekonomskih, kulturnih, ekoloških in tem podobnih interesov. Drugače povedano, korporativizem segmentira politične spopade in si prizadeva, da formalizirani politični spopadi ne bi krojili globalnega političnega življenja.

Karel Kosik je najbolje opisal posledice socialističnega korporativizma, ko je prikazal dvojno deformativno vlogo, ki jo je odigrala vladajoča birokracija.¹⁶ Po eni strani je birokracija, trdi Kosik, skušala vsiliti moderni družbi srednjeveške cehovske oblike in zapreti delavstvo v tovarne, kmete v vasi, inteligenco v knjižnice in omejiti njihovo politično povezovanje na minimum. Drugič, vsaki od teh plasti je odvzela njeno posebno izraznost, jih politično vse prelevila v uniformirano in brezizrazno gmoto. Ideal birokracije je zaprta družba, zasnovana na stanovski omejenosti posameznih plasti in na nadzorovanem doziranju informacij – še jasneje naglašja Kosik. Floris družbe naj bi postal korporativizem, ki bi osamil posamezne plasti v njihovih posebnih interesih in tako spremenil birokracijo v edinega nosilca univerzalnega interesa – kot tudi v izključnega posrednika vzajemne izmenjave informacij.

Če naj reforme v socialističnih državah ustvarjajo postavke za dejansko demokratizacijo, korporativizem ni najboljšo sredstvo za doseganje tega cilja. Namesto k novi podobi zaprte družbe se mora socializem prek reform odločno približevati odprti družbi.

¹⁵ Jadwiga Staniszkis, *Poland's Self-Limiting Revolution*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1984.

¹⁶ Karel Kosik, *Dijalektika krize*, Mladost, Beograd, 1983, str. 25.